En hoe zit dat voor mij?

Een analyse van beperkingen en seksuele diversiteit in Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen

Student: Sinne de Krijger (s5737184)

Begeleiders: dr. B.E. Bartelink & B. Ooms

Tweede beoordelaar: dr. M. Wiertsema

Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen

Bachelorwerkstuk Pedagogische Wetenschappen

Datum: 29-05-2026

Aantal woorden: 6597

Samenvatting

Dit onderzoek richtte zich op de vraag hoe diversiteit wordt weergegeven in Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen van 9 tot 12 jaar. Daarbij is specifiek gekeken naar seksuele diversiteit, beperkingen en de normen en waarden die in tekst en beeld naar voren komen. Er is gebruikgemaakt van een kwalitatieve kritische inhoudsanalyse van zes Nederlandstalige non-fictie seksuele voorlichtingsboeken. De boeken zijn geanalyseerd aan de hand van een codeboom, met aandacht voor de aanwezigheid van diversiteit en hoe deze wordt gerepresenteerd en gepositioneerd. Uit de analyse blijkt dat diversiteit in de boeken wel aanwezig is, maar ongelijk wordt uitgewerkt. Seksuele diversiteit krijgt meer aandacht dan beperkingen. Vooral homoseksualiteit wordt regelmatig benoemd, terwijl biseksualiteit en aseksualiteit vaker beperkt blijven tot korte definities. Genderdiversiteit krijgt vooral in recentere boeken meer ruimte en wordt daar verbonden aan identiteit en zelfbeleving. Beperkingen worden daarentegen vooral visueel weergegeven, bijvoorbeeld via rolstoelgebruikers in illustraties, maar nauwelijks inhoudelijk gekoppeld aan verliefdheid, relaties, grenzen of seksuele ontwikkeling. Daarnaast laten de boeken verschillende normatieve boodschappen zien. In sommige boeken vormen heteroseksualiteit, de tweedeling jongen/meisje en lichamen zonder beperking nog het vertrekpunt, terwijl diversiteit in andere boeken meer wordt geïntegreerd in alledaagse voorbeelden. Het onderzoek laat daarmee zien dat inclusieve representatie niet alleen draait om zichtbaarheid, maar ook om de vraag of diversiteit als aanvulling op een bestaande norm verschijnt of als gelijkwaardig onderdeel van seksuele voorlichting wordt gepresenteerd.

Abstract

This study examined how diversity is represented in Dutch sexuality education books for children aged 9 to 12. The analysis focused specifically on sexual diversity, disability, and the norms and values communicated through text and illustrations. A qualitative critical content analysis was conducted on six Dutch non-fiction sexuality education books. The books were analysed using a code tree, focusing on the presence of diversity and on how different forms of diversity were represented and positioned. The analysis shows that diversity is present in the books, but that it is represented unevenly. Sexual diversity receives more attention than disability. Homosexuality is mentioned relatively often, whereas bisexuality and asexuality are more often limited to short definitions. Gender diversity receives more attention in more recent books and is connected to identity and self-perception. Disability, by contrast, is mainly represented visually, for example through illustrations of wheelchair users, but is rarely connected to themes such as falling in love, relationships, boundaries, or sexual development. The books also communicate different normative messages. In some books, heterosexuality, the boy/girl binary, and non-disabled bodies remain the starting point, while other books integrate diversity more into everyday examples. This study shows that inclusive representation is not only about visibility, but also about whether diversity appears as an addition to an existing norm or as an equal part of sexuality education.

Inleiding

Wanneer kinderen een seksueel voorlichtingsboek openslaan, leren zij niet alleen iets over het lichaam, relaties, grenzen of voortplanting, maar krijgen zij ook een beeld van welke vormen van diversiteit er zijn en als normaal worden gezien. Zulke boeken hebben daarmee niet alleen een informatieve, maar ook een vormende rol (Caple & Tian, 2022). Inclusieve kinderliteratuur, waarin verschillende perspectieven en ervaringen zichtbaar zijn, kan bijdragen aan zelfherkenning, verbondenheid en begrip voor anderen (Eckhoff, 2024). Maar wat zijn de gevolgen wanneer kinderen zichzelf niet herkennen in de verhalen die zij lezen?

Voor kinderen en jongeren met een beperking is dat geen uitzonderlijke situatie. Uit onderzoek blijkt dat zij niet altijd dezelfde toegang hebben tot seksuele voorlichting die aansluit bij hun behoeften als leeftijdsgenoten zonder beperking (Stoffers et al., 2023; Michielsen & Brockschmidt, 2021). Zij hebben vergelijkbare, maar soms ook specifieke behoeften rond seksualiteit en relaties, omdat thema's als afhankelijkheid, privacy, grenzen en lichamelijke ontwikkeling voor hen een andere betekenis kunnen hebben (McCann et al., 2019; Holland-Hall & Quint, 2017). Juist daarom is passende seksuele voorlichting belangrijk. Tieners met een beperking lopen namelijk vaker risico op ongeplande zwangerschappen, seksueel geweld en seksueel overdraagbare aandoeningen dan leeftijdsgenoten zonder beperking (Lepore-Stevens, 2024). Ook blijkt dat 40 tot 70% van de meisjes en 30% van de jongens met een beperking vóór hun achttiende levensjaar seksueel misbruik zal ervaren, wat deels wordt toegeschreven aan een gebrek aan toegang tot seksuele voorlichting (Stoffers et al., 2023). Toch ontbreekt passende seksuele voorlichting nog regelmatig. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er nog steeds hardnekkige aannames bestaan over mensen met een beperking, bijvoorbeeld dat zij geen seksuele gevoelens zouden hebben of vooral tegen seksualiteit beschermd moeten worden (Collier, 2017).

Ook kinderen en jongeren die behoren tot een seksuele geaardheids- of genderminderheid lopen risico op uitsluiting en onveilige ervaringen in relatie tot seksualiteit en identiteitsontwikkeling (Callaghan et al., 2024; Stoffers et al., 2023). Wanneer seksuele diversiteit nauwelijks aan bod komt in seksuele voorlichting, kunnen LGBTIQ+-ervaringen minder zichtbaar en bespreekbaar worden. Daardoor kan het beeld ontstaan dat heteroseksualiteit de vanzelfsprekende norm is, terwijl andere identiteiten minder ruimte krijgen (Sanders & Mathis, 2013). Daarnaast krijgen LGBTIQ+ kinderen en jongeren op school regelmatig te maken met marginalisering, intimidatie, fysiek geweld en microagressies, wat samenhangt met negatieve gevolgen voor hun gezondheid en welzijn (Callaghan et al., 2024; Munro et al., 2019; Russell & Fish, 2016). Diepgewortelde heteronormatieve normen hangen bovendien samen met een lager zelfbeeld, verminderde schoolbetrokkenheid, lagere schoolprestaties en meer angstklachten onder gender- en seksueel diverse jongeren (Callaghan et al., 2024). Het risico ligt daarbij niet in seksuele of genderdiversiteit zelf, maar in de uitsluiting, onzichtbaarmaking en heteronormatieve contexten waarmee deze jongeren worden geconfronteerd (Russell & Fish, 2016).

Een inclusieve benadering van seksuele voorlichting is daarom van belang. Voor kinderen en jongeren met een beperking kan seksuele voorlichting bijdragen aan meer regie en een groter vermogen om hulp te zoeken (McDaniels & Fleming, 2016). Voor LGBTIQ+ jongeren kunnen inclusieve curricula bijdragen aan een veiliger schoolklimaat en aan het verminderen van geweld en uitsluiting (Callaghan et al., 2024). Ook kunnen positieve rolmodellen en gevoelens van verbondenheid en herkenning een beschermende rol spelen in de ontwikkeling van gender- en seksueel diverse jongeren (Taylor et al., 2020). Hoewel veel onderzoek zich richt op schoolcontexten, biedt deze literatuur ook aanknopingspunten voor het analyseren van seksuele voorlichtingsboeken voor thuis. Seksuele voorlichting op school

blijkt namelijk niet altijd voor iedereen voldoende toegankelijk of toereikend te zijn, waardoor een groot deel van deze vorming ook buiten school plaatsvindt (Wild et al., 2014).

Kinderboeken kunnen hierin een bijzondere rol vervullen, doordat zij vaak thuis en samen met ouders worden gelezen en gesprekken over bijvoorbeeld seksualiteit en voortplanting kunnen ondersteunen (Liang & Bowcher, 2019). Dat is van belang, omdat ouders en leerkrachten geregeld onzekerheid ervaren bij het bespreken van seksualiteit, vooral wanneer het gaat om kinderen met een beperking of om seksuele en genderdiversiteit (Collier, 2017; Treacy et al., 2018). In de Nederlandse context wordt open praten over seks bovendien vaak verbonden aan een gezonde seksuele ontwikkeling (van den Berg, 2013).

Hoewel er binnen onderzoek naar kinderboeken al aandacht is voor representatie van diversiteit, richt dit onderzoek zich specifiek op seksuele voorlichtingsboeken (Caple & Tian, 2022; Eckhoff, 2024; Sunderland & McGlashan, 2012). In de beschikbare literatuur is wel aandacht voor diversiteit in kinderboeken en voor inclusieve seksuele voorlichting, maar onderzoek waarin deze twee lijnen samenkomen in seksuele voorlichtingsboeken lijkt beperkter.

Dit onderzoek focust op seksuele diversiteit en beperkingen, omdat deze direct raken aan thema's in seksuele voorlichting: lichamen, relaties, verlangen, identiteit en maatschappelijke normen. Seksuele diversiteit is relevant omdat inclusieve seksuele voorlichting aandacht moet hebben voor verschillende seksuele oriëntaties, genderidentiteiten en relationele ervaringen (Goldfarb & Lieberman, 2021; Miedema et al., 2020). Beperkingen zijn relevant omdat kinderen en jongeren met een beperking vaak minder toegang hebben tot passende en inclusieve seksuele voorlichting, terwijl ook zij recht hebben op informatie over seksualiteit, relaties en lichamelijke ontwikkeling (Andreassen et al., 2024; Michielsen & Brockschmidt, 2021; Stoffers et al., 2023). Vanuit dat perspectief richt dit onderzoek zich op de manier waarop diversiteit in Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen

wordt weergegeven, met aandacht voor beperkingen en seksuele diversiteit. De onderzoeksvraag luidt dan ook: *"Hoe wordt diversiteit weergegeven in Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen van 9 tot 12 jaar?"*

Om deze vraag te beantwoorden, staan de volgende deelvragen centraal:

1. Op welke manier wordt seksuele diversiteit weergegeven in tekst en illustraties in deze boeken?
2. Op welke manier worden beperkingen weergegeven in tekst en illustraties in deze boeken?
3. Welke normen en waarden over diversiteit komen in deze boeken naar voren?

Theoretisch kader

Comprehensive sexuality education

Om diversiteit in seksuele voorlichtingsboeken te analyseren, is het van belang om eerst te bepalen wat onder inclusieve seksuele voorlichting wordt verstaan. Comprehensive sexuality education (CSE) gaat uit van seksuele voorlichting die past bij de leeftijd en ontwikkeling van kinderen en jongeren. Daarbij gaat het niet alleen om voortplanting of het voorkomen van risico's, maar ook om onderwerpen zoals relaties, rechten, gender, macht, welzijn en diversiteit (Haberland & Rogow, 2014; Goldfarb & Lieberman, 2021). Seksuele voorlichting is daarmee niet alleen kennisoverdracht, maar ook een context waarin kinderen leren hoe lichamen, relaties en verschillen worden begrepen en gewaardeerd (Rodriguez et al., 2026). Tegelijkertijd blijkt dat deze brede ambitie in de praktijk niet altijd wordt waargemaakt, omdat thema's als ras, seksuele geaardheid, genderidentiteit en handicap vaak beperkt aan bod komen (Miedema et al., 2020; Stoffers et al., 2023). Voor dit onderzoek

betekent dit dat niet alleen wordt gekeken óf diversiteit aanwezig is, maar ook hoe deze wordt opgenomen.

Normativiteit en intersectionaliteit

Seksuele voorlichting sluit in de praktijk vaak nog aan bij dominante seksuele normen, waarin vooral cisgender en heteroseksuele relaties centraal staan en andere identiteiten sneller als afwijkend of 'anders' verschijnen (Carrera-Fernández et al., 2021). Wat als normaal wordt gepresenteerd, weerspiegelt machtsverhoudingen en beïnvloedt welke identiteiten en relaties als vanzelfsprekend, wenselijk en legitiem worden gezien (van den Berg, 2013; Butler, 2007; Sullivan, 2003). Vanuit intersectionaliteit is hierbij belangrijk dat normaliteit niet rond één identiteitsdimensie ontstaat, maar in de wisselwerking tussen bijvoorbeeld gender, seksuele oriëntatie en beperking (Collins & Bilge, 2016). Deze verwevenheid blijft in seksuele voorlichting vaak onderbelicht (Stoffers et al., 2023; Collins & Bilge, 2016), terwijl juist meerdere perspectieven nodig zijn om één dominant beeld van normaliteit te doorbreken (Cense, 2019).

Rol van kinderboeken

Omdat representatie mede bepaalt hoe kinderen naar zichzelf en anderen leren kijken, spelen kinderboeken hierin een belangrijke rol. Kinderboeken laten kinderen niet alleen kennismaken met informatie, maar geven ook subtiel mee welke lichamen, relaties en levensvormen als vanzelfsprekend of wenselijk worden voorgesteld. Zo kunnen zij bijdragen aan zelfbeeld, herkenning en begrip van de wereld (Eckhoff, 2024). Dit sluit aan bij de identiteitstheorie, waarin wordt benadrukt dat hoe kinderen zichzelf en anderen begrijpen samenhangt met betekenissen die in hun sociale omgeving worden toegekend aan kenmerken zoals geslacht, seksuele geaardheid, etniciteit en sociale positie (Gee & Allen, 2001). Deze

beeldvorming begint al jong en wordt mede beïnvloed door contexten zoals school en boeken, waarin normen vaak impliciet aanwezig zijn (Harro, 2000).

Bij kinderboeken is niet alleen tekst, maar ook beeld belangrijk. In boeken voor kinderen ontstaat betekenis niet alleen door de geschreven tekst, maar ook door illustraties. Juist beelden kunnen voor jonge lezers veel sturen in hoe zij situaties en personages begrijpen (Jalongo, 2004; Nikolajeva & Scott, 2013). Onderzoek laat zien dat diversiteit in kinderboeken vaak ongelijk wordt weergegeven, waarbij niet-dominante groepen ondervertegenwoordigd zijn of stereotiep worden afgebeeld (Caple & Tian, 2022; Sunderland & McGlashan, 2012). Daarom is het relevant om in seksuele voorlichtingsboeken niet alleen te kijken naar de hoofdtekst, maar ook naar illustraties, voorbeelden en alledaagse situaties waarin normatieve boodschappen zichtbaar worden (Liang & Bowcher, 2019; Caple & Tian, 2022).

Representatie

Vanuit deze rol van kinderboeken wordt representatie een belangrijk aandachtspunt. Representatie is namelijk niet neutraal. Queer-theoretische perspectieven laten zien dat heteroseksualiteit vaak als norm functioneert, waardoor andere identiteiten sneller als uitzonderlijk of problematisch worden weergegeven (Butler, 2007; Sullivan, 2003). Disability studies benadrukken daarnaast dat beperkingen niet alleen lichamelijke kenmerken zijn, maar betekenis krijgen binnen sociale en culturele processen (Verstraete et al., 2024). Daarom is het bij seksuele voorlichting rond beperking niet alleen relevant óf beperkingen aanwezig zijn, maar ook welke presentatievorm wordt gekozen en welk lichaam of cognitief niveau impliciet als normaal geldt (Lepore-Stevens, 2024). Voor seksuele diversiteit geldt hetzelfde: inclusie hangt niet alleen af van de aanwezigheid van queer personages, maar ook van de vraag of hun identiteit als vanzelfsprekend, problematisch of uitzonderlijk wordt weergegeven (Sunderland & McGlashan, 2012).

Relevantie voor kinderen van 9 tot 12 jaar

In de basisschoolleeftijd wordt een belangrijke basis gelegd voor hoe kinderen leren denken over verschil, erbij horen, macht, uitsluiting en sociale rechtvaardigheid (Morgade, 2022). Hoewel vaak wordt gedacht dat seksuele en genderdiversiteit pas later relevant worden, spelen deze thema's al in de vroege schooljaren een rol. Kinderen worden zich doorgaans rond hun tiende levensjaar bewust van aantrekking tot anderen (Ryan, 2014). In deze leeftijdsfase kunnen zij representaties van relaties, lichamen en diversiteit herkennen, interpreteren en meenemen in hun beeldvorming over zichzelf en anderen (Ryan, 2014; Morgade, 2022).

Op basis van deze theoretische inzichten richt dit onderzoek zich op de vraag hoe beperkingen en seksuele diversiteit aanwezig zijn, worden gerepresenteerd en welke normatieve ideeën over diversiteit daarin naar voren komen.

Methode

Onderzoeksdesign

Dit onderzoek had een kwalitatief onderzoeksdesign en maakte gebruik van een inhoudsanalyse van Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen. De analyse richtte zich op hoe diversiteit werd weergegeven, met specifieke aandacht voor beperkingen en seksuele diversiteit. Daarbij werd niet alleen gekeken naar wat er in tekst en beeld stond, maar ook naar hoe diversiteit werd gerepresenteerd en welke normatieve betekenissen daaraan werden verbonden (Eckhoff, 2024).

Materiaalselectie

Er werden zes Nederlandstalige non-fictie seksuele voorlichtingsboeken geselecteerd via de Bibliotheek Groningen en Groningse kinderboekenwinkels. Inclusiecriteria waren:

gericht op kinderen van ongeveer 9 tot 12 jaar, aandacht voor lichaam, puberteit, relaties, seksualiteit, voortplanting of grenzen, algemeen verkrijgbaar, bedoeld voor een breed publiek en geen onderdeel van een vaste lesmethode. De geselecteerde boeken staan in Bijlage A.

Procedure en instrumenten

De boeken werden tussen maart en mei 2026 geanalyseerd door één onderzoeker, een student Orthopedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen. Voor deze analyse werden de workshops Historisch pedagogisch onderzoek en Interview-/inhoudsanalyse gevolgd. Omdat alleen gebruik werd gemaakt van publiek toegankelijke boeken, was geen ethische goedkeuring nodig.

Voor de organisatie van het materiaal werd gewerkt met een codeboom en een codeboek in Word. Per boek werden relevante tekstfragmenten en afbeeldingen verzameld, gecodeerd en voorzien van korte analytische memo's. Hierdoor bleef navolgbaar welke fragmenten aan welke codes waren gekoppeld en welke interpretatieve keuzes tijdens de analyse werden gemaakt.

Data-analyse

De data-analyse werd uitgevoerd aan de hand van thematische analyse, omdat deze methode geschikt is om terugkerende patronen in tekst en beeld systematisch te herkennen en te interpreteren (Braun & Clarke, 2022). Na familiarisatie met de boeken werd op basis van het theoretisch kader een deductieve codeboom opgesteld rond twee analysethema's: (1) de aanwezigheid van beperkingen en seksuele diversiteit en (2) de wijze van representatie en normatieve positionering.

Binnen het eerste analysethema werd gekeken welke vormen van diversiteit voorkwamen en of deze tekstueel of visueel aanwezig waren. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen onder andere lichamelijke beperkingen, verstandelijke of cognitieve beperkingen,

homoseksualiteit, biseksualiteit, genderdiversiteit en aseksualiteit. Binnen het tweede analysethema werd gekeken naar de manier waarop diversiteit werd gepresenteerd, bijvoorbeeld expliciet of impliciet, genormaliseerd of afwijkend van de norm. Na de eerste coderingsronde was er ruimte voor inductieve codes en werden overlappende codes, zoals "lesbisch" en "homoseksueel", waar nodig samengevoegd.

Om de betrouwbaarheid van de analyse te vergroten, codeerde een tweede persoon één boek met behulp van de voorlopige codeboom. Daarna werden overeenkomsten en verschillen besproken om de helderheid van de codes te controleren en de codeboom waar nodig aan te scherpen. Omdat de analyse grotendeels door één onderzoeker werd uitgevoerd, werden memo's bijgehouden over aannames, interpretaties en gemaakte keuzes. Dit droeg bij aan de zorgvuldigheid en navolgbaarheid van het onderzoek.

Resultaten

Hieronder worden de resultaten van de analyse van de seksuele voorlichtingsboeken besproken. Een korte introductie van de onderzochte boeken is opgenomen in Bijlage A. Eerst komen de bevindingen over seksuele diversiteit aan bod, gevolgd door de resultaten over beperkingen. Tot slot wordt besproken hoe normatieve ideeën over diversiteit in de boeken naar voren komen.

Homoseksualiteit

Binnen seksuele diversiteit is homoseksualiteit de vorm die het meest expliciet naar voren komt. In de verschillende boeken wordt dit op verschillende manieren gepresenteerd.

In *Ben jij ook op mij?* wordt homoseksualiteit op meerdere plekken benoemd, maar niet steeds op dezelfde manier uitgewerkt. In de algemene uitleg over verliefdheid staat bijvoorbeeld: "Als je een jongen bent, dan kun je best verliefd worden op een andere jongen. En een meisje kan ook verliefd worden op een meisje. Soms gebeurt dat. Ook als je nog heel

jong bent.” (Van der Doef & Latour, 2020). Deze passage staat midden in een bredere uitleg over verliefdheid. Tegelijkertijd vallen woorden als “best” en “soms gebeurt dat” op, omdat ze de mogelijkheid wel tonen, maar ook lijken te suggereren dat het net anders is dan anders. Dat wordt nog duidelijker in het hoofdstuk over vrijen. Daar wordt eerst uitgebreid en concreet beschreven hoe seks tussen een man en een vrouw verloopt. Pas daarna volgt de toevoeging dat “ook twee mannen of twee vrouwen” met elkaar kunnen vrijen zonder verdere uitleg (Van der Doef & Latour, 2020). Ook visueel is dit verschil zichtbaar. Zo worden heteroseksuele stellen zoenend, naakt of tijdens seks afgebeeld, terwijl een homoseksueel stel slechts arm in arm, met kleding aan, te zien zijn.

Figuur 1: Heteroseksueel stel tijdens seks

Noot. Afbeelding uit *Ben jij ook op mij?* (Van der Doef & Latour, 2020). Uitgeverij Ploegsma.

Figuur 2: Homoseksueel stel arm in arm

Noot. Afbeelding uit *Ben jij ook op mij?* (Van der Doef & Latour, 2020). Uitgeverij Ploegsma.

Wat hier opvalt, is dat homoseksualiteit aanwezig is, maar minder ruimte krijgt en minder concreet wordt uitgewerkt dan heteroseksualiteit. Een vergelijkbaar patroon is zichtbaar in *Seks is niks geks*. Ook in dit boek wordt homoseksualiteit expliciet benoemd binnen een bredere uitleg over verliefdheid en relaties. In het hoofdstuk "Seks om de seks" staat: "Meestal worden meisjes verliefd op jongens en andersom. Maar niet altijd. Er zijn ook jongens die van jongens houden en meisjes die verliefd worden op een ander meisje" (Westera & Weve, 2021). Net als in *Ben jij ook op mij?* wordt homoseksualiteit hier dus opgenomen binnen een algemene beschrijving, maar wordt de uitleg wel gestart vanuit heteroseksualiteit als meest voorkomende situatie.

Een andere benadering is te zien in *Het puberboek* en *Seks en zo*. In *Het puberboek* krijgt homoseksualiteit een meer alledaagse invulling. Naast algemene uitleg over verliefdheid bevat het boek ervaringsverhalen van kinderen die opgroeien met bijvoorbeeld twee moeders (Van der Doef, 2023). Daardoor wordt homoseksualiteit niet alleen uitgelegd, maar wordt het ook gekoppeld aan gezinssituaties en ervaringen van kinderen zelf.

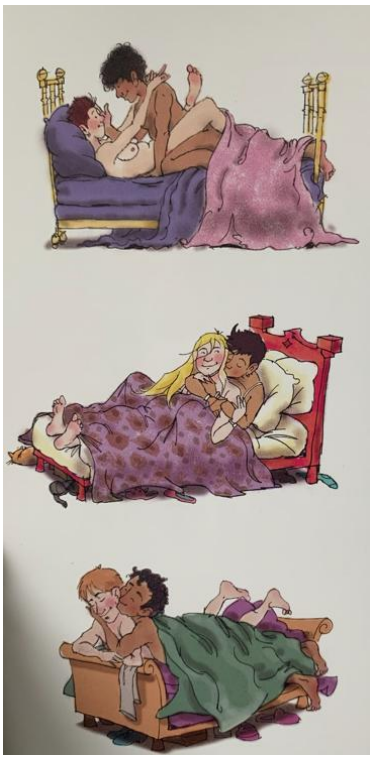
Figuur 3: Ervaringsverhaal van Merijn, 14 jaar.

Noot. Afbeelding uit Van der Doef, S. (2023). *Het puberboek: Over zoenen, zeuren, veranderen en verliefd zijn*. Uitgeverij Ploegsma.

Ook in *Seks en zo* wordt homoseksualiteit expliciet uitgewerkt. Opvallend is bijvoorbeeld dat dit boek seksuele handelingen tussen twee vrouwen en twee mannen niet alleen benoemt, maar ook visueel zichtbaar maakt naast heteroseksuele seks (Harris & Emberley, 2021)

Figuur 4: Een illustratie van verschillende stellen die intiem in bed liggen.

Noot. Afbeelding uit Harris, R. H., & Emberley, M. (2021). *Seks en zo*. Gottmer.

Een andere invulling is zichtbaar in *Seksuele voorlichting, in vraag en antwoord*, waar homoseksualiteit juist als afzonderlijk onderwerp wordt behandeld. Dit gebeurt onder het kopje “Wat is homoseksualiteit?”, met de volgende passage:

> Homoseksualiteit komt vaak tijdens de puberteit tot uiting. De jongen of het meisje voelt zich dan aangetrokken tot iemand van hetzelfde geslacht. Homoseksualiteit is geen ziekte en wordt tegenwoordig aanvaard in heel veel westerse landen, waarvan sommige ook het huwelijk tussen twee volwassenen van hetzelfde geslacht wettelijk mogelijk hebben gemaakt, zoals in Nederland in 2001 en België in 2003. Soms is dit niet zo gemakkelijk, omdat sommige politieke of religieuze kringen zich blijven verzetten tegen het homohuwelijk. In sommige landen is homoseksualiteit zelfs vandaag nog strafbaar. (Kahn-Nathan et al., 2019)

Hier wordt homoseksualiteit niet alleen als aantrekking uitgelegd, maar ook gekoppeld aan maatschappelijke acceptatie, weerstand en wetgeving. Dit suggereert dat het boek kinderen niet alleen wil informeren over homoseksualiteit zelf, maar ook over de reacties die daar in de samenleving over bestaan. Tegelijkertijd kan juist deze combinatie van uitleg en maatschappelijke lading ervoor zorgen dat homoseksualiteit overkomt als iets dat beladen of uitzonderlijk is.

Een mogelijke verklaring voor deze verschillen is dat oudere of meer klassieke voorlichtingsboeken vaker vertrekken vanuit voortplanting en lichamelijke ontwikkeling. Binnen zo'n opbouw wordt heteroseksualiteit sneller vanzelfsprekend, terwijl homoseksualiteit later als aanvulling wordt toegevoegd. In recentere boeken lijkt meer invloed zichtbaar van maatschappelijke aandacht voor diversiteit en inclusie, waardoor homoseksualiteit vaker wordt verbonden aan gevoelens, gezinnen, relaties en alledaagse ervaringen. Extra uitleg over homoseksualiteit kan bedoeld zijn om vooroordelen te corrigeren, maar kan er tegelijk voor zorgen dat homoseksualiteit als iets wordt gepresenteerd dat toelichting nodig heeft.

Biseksualiteit

Vergeleken met homoseksualiteit is biseksualiteit minder uitgewerkt aanwezig. In meerdere boeken komt het begrip wel voor, maar vooral als korte definitie en minder als onderdeel van doorlopende uitleg of concrete voorbeelden. In *Ben jij ook op mij?* verschijnt biseksualiteit bijvoorbeeld alleen in de woordenlijst achterin, als "iemand die zowel verliefd wordt op vrouwen als op mannen" (Van der Doef & Latour, 2020). In de hoofdstukken over verliefdheid, relaties en seks keert deze mogelijkheid verder niet terug.

In *Het puberboek* wordt biseksualiteit iets meer geïntegreerd in de lopende tekst. In de uitleg over verliefdheid staat dat iemand ook verliefd kan worden "op allebei" (Van der Doef,

2023). Daarmee wordt biseksualiteit opgenomen in een bredere uitleg over seksuele oriëntatie, al blijft de uitwerking kort en is biseksualiteit in afbeeldingen afwezig. Ook in *Seks is niks geks* wordt biseksualiteit expliciet benoemd: “En als je de ene keer verliefd wordt op een meisje en de volgende keer op een jongen? Dan ben je bi, van bi-seksueel” (Westera & Weve, 2021). Hier wordt biseksualiteit ongeveer even uitgebreid uitgelegd als homoseksualiteit, maar wel nadat heteroseksualiteit eerst als meest voorkomende situatie is neergezet: “Meestal worden meisjes verliefd op jongens en andersom” (Westera & Weve, 2021).

Een uitzondering hierop is *Seks en zo*. In dit boek krijgt aantrekking tot meerdere genders een expliciete plaats in de uitleg over seksuele diversiteit. Zo wordt de term “*panseksueel*” uitgelegd en staat er dat *“questioning”* gebruikt wordt voor mensen die nog twijfelen over tot wie zij zich aangetrokken voelen: “iemand van dezelfde sekse of hetzelfde gender als zijzelf, of iemand van een andere sekse of een ander gender dan zijzelf, of allebei, of allebei niet” (Harris & Emberley, 2021). Daarmee wordt aantrekking tot meerdere genders niet alleen benoemd, maar ook als volwaardige mogelijkheid gepresenteerd.

Over de boeken heen lijkt biseksualiteit daarmee vaker als term aanwezig dan als uitgewerkte ervaring. Waar homoseksualiteit regelmatig wordt gekoppeld aan verliefdheid, relaties, gezinnen of maatschappelijke acceptatie, blijft biseksualiteit in meerdere boeken beperkt tot een korte definitie of een enkele zin. Mogelijk komt dit doordat seksuele diversiteit in kinderboeken vaak nog wordt gedacht vanuit de tegenstelling heteroseksueel/homoseksueel. Biseksualiteit past minder makkelijk in die tweedeling en wordt daardoor sneller als extra categorie toegevoegd, zonder dat er concrete voorbeelden of herkenbare situaties bij worden gegeven. Ook kan meespelen dat biseksualiteit visueel minder eenvoudig te tonen is dan bijvoorbeeld een relatie tussen twee mannen of twee vrouwen.

Daardoor wordt biseksualiteit wel benoemd, maar minder voorstelbaar gemaakt als leefwereld voor kinderen.

Genderdiversiteit

Een ander duidelijk patroon betreft genderdiversiteit. Daarbij valt vooral op dat sommige boeken uitgaan van een binaire indeling van jongen en meisje, terwijl andere boeken expliciet ruimte maken voor identiteiten buiten die tweedeling.

In *Ben jij ook op mij?* wordt gender grotendeels benaderd vanuit de categorieën jongen en meisje. Wel staat er: “niet alle jongens gedragen zich hetzelfde en ook niet alle meisjes” (Van der Doef & Latour, 2020). Deze formulering laat ruimte voor verschil binnen beide groepen, maar niet voor identiteiten buiten de tweedeling jongen/meisje. Genderdiversiteit blijft daarmee grotendeels buiten beeld. In *Seksuele voorlichting, in vraag en antwoord* is dit patroon nog sterker. Doordat de nadruk ligt op voortplanting, chromosomen en lichamelijke ontwikkeling, is er weinig aandacht voor kinderen die zich niet als jongen of meisje identificeren, of die zich anders voelen dan hun lichaam doet vermoeden.

Een andere benadering is zichtbaar in *Het puberboek*. Daar wordt genderdiversiteit expliciet besproken: “De meeste kinderen van jouw leeftijd weten of ze een jongen of meisje zijn, maar dat geldt niet voor iedereen. (…) voor mensen die zich zo voelen bestaan allemaal namen, zoals genderneutraal, non-binair of transman of transvrouw.” (Van der Doef, 2023)

Later wordt dit verder uitgewerkt in de uitleg over genderincongruentie en non-binair zijn (Van der Doef, 2023). Genderdiversiteit wordt hier dus niet alleen genoemd, maar ook toegankelijk gemaakt voor kinderen en jongeren.

Ook *Seks en zo* maakt gender expliciet los van lichamelijke kenmerken. In dit boek wordt gender omschreven als iets dat niet alleen gaat over geslachtsorganen, maar ook over “gedachten en gevoelens” over wie iemand is: “een meisje of een jongen, een man of een

vrouw, een mix van genders, ergens tussen een vrouw en een man in, of geen van beide" (Harris & Emberley, 2021). Daarnaast worden termen als interseksueel, transgender, non-binair, genderfluïde en pangender uitgelegd en wordt aandacht besteed aan respectvolle omgang, bijvoorbeeld door te vragen hoe iemand aangesproken wil worden (Harris & Emberley, 2015, pp).

Seks is niks geks besteedt expliciet aandacht aan transgender-zijn. In het hoofdstuk "Een jongen of een meisje?" staat:

> Meestal klopt hoe je je van binnen voelt, maar niet altijd. Er zijn kinderen met een jongenslichaam die zich een meisje voelen en kinderen met een meisjeslichaam die zich een jongen voelen. Iemand die het gevoel heeft in het verkeerde lichaam te zijn geboren noem je transgender. (…) Als je het echt heel graag wilt kun je besluiten je lichaam te laten veranderen, zodat het beter klopt met wie je bent en hoe je je voelt. (Westera & Weve, 2021)

Deze uitleg wordt verder verbeeld in het gedicht "Verkeerde lijven", waarin twee kinderen beschrijven dat hun lichaam niet past bij wie zij vanbinnen zijn. Transgender-zijn wordt daarmee niet alleen informatief uitgelegd, maar ook vanuit gevoel en beleving beschreven.

De verschillen tussen de boeken lijken samen te hangen met bredere maatschappelijke veranderingen in het denken over gender. Waar oudere boeken gender vaker vanzelfsprekend koppelen aan het lichaam en aan de tweedeling jongen/meisje, maken recentere boeken meer ruimte voor genderdiversiteit, transgender-zijn en non-binaire identiteiten. Gender wordt daardoor niet alleen als lichamelijke categorie gepresenteerd, maar ook als onderdeel van identiteit en zelfbeleving.

Aseksualiteit

Uit de analyse blijkt dat seks en seksuele gevoelens in meerdere boeken vooral worden voorgesteld als iets dat bijna iedereen heeft en ook prettig vindt. In *Ben jij ook op mij?* staat bijvoorbeeld “Bijna alle mensen en dieren vinden vrijen lekker om te doen.” (Van der Doef & Latour, 2020). Seksualiteit wordt op die manier als een normaal en vanzelfsprekend onderdeel van het leven weergegeven. Juist daardoor vallen de passages waarin aseksualiteit wel wordt genoemd extra op. In *Het puberboek* wordt aseksualiteit bijvoorbeeld vrij expliciet besproken. Daar staat:

> Seksuele opwinding is iets wat bijna alle mensen, jong en oud, kunnen voelen. Niet iedereen heeft het, dus voel je niet abnormaal dat jij die gevoelens niet hebt. Misschien komen die nog, binnenkort of later. Maar misschien voel jij wel nooit seksuele opwinding. Dat laatste noemen we aseksueel of aseksualiteit. Mensen die aseksueel zijn, voelen eigenlijk nooit seksuele gevoelens of opwinding. Dat kan dus en is niet raar of vreemd. (Van der Doef, 2023)

Opvallend is dat het fragment eerst begint vanuit een algemene verwachting, maar daarna direct ruimte maakt voor een andere ervaring. Aseksualiteit wordt hier dus als een bestaande mogelijkheid beno~~e~~emd die niet “raar of vreemd*”* is. Dat is belangrijk, juist omdat er woorden worden gegeven aan een ervaring die in veel andere boeken onbenoemd blijft. In *Seks en zo* gebeurt iets vergelijkbaars, maar korter geformuleerd. Daar staat: “Sommige mensen krijgen pas op latere leeftijd interesse in seks, anderen zullen er nooit interesse in hebben” (Harris & Emberley, 2021). Ook hier wordt expliciet ruimte gemaakt voor mensen die geen seksuele interesse ervaren.

Samenvattend is aseksualiteit minder zichtbaar dan andere vormen van seksuele diversiteit. Dit kan ermee samenhangen dat seksuele voorlichtingsboeken vaak uitgaan van seksuele ontwikkeling als iets dat bijna iedereen doormaakt, zoals verliefdheid, opwinding en interesse in seks. Aseksualiteit past minder vanzelfsprekend binnen die opbouw, omdat het

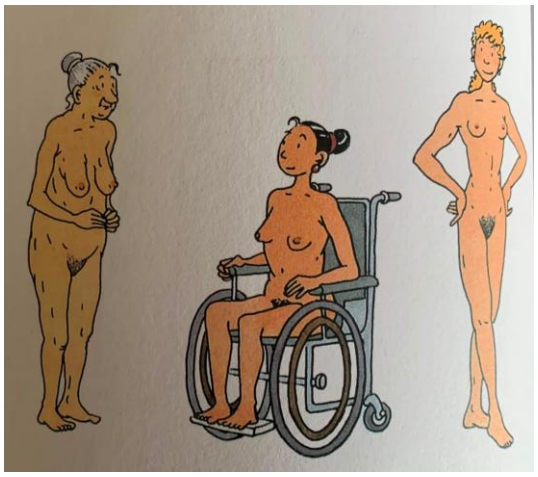
juist gaat over het ontbreken of beperkt ervaren van seksuele gevoelens. Ook kan meespelen dat aseksualiteit maatschappelijk minder bekend is dan bijvoorbeeld homoseksualiteit of transgender-zijn.

Beperkingen

Vergeleken met seksuele diversiteit zijn beperkingen minder zichtbaar en minder uitgebreid aanwezig. Daarbij valt op dat beperkingen vaker voorkomen in illustraties of in korte zinnen en minder in de centrale uitleg over verliefdheid, relaties en seksualiteit.

In *Ben jij ook op mij?* is bijvoorbeeld tussen verschillende vrouwenlichamen een meisje in een rolstoel afgebeeld (Van der Doef & Latour, 2020).

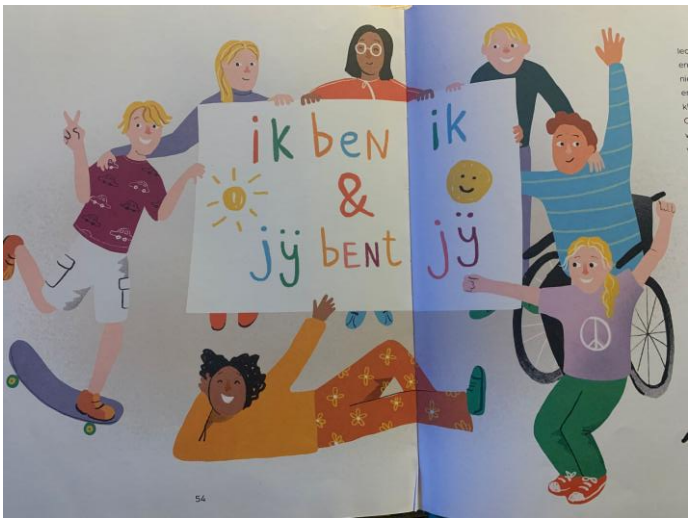
Figuur 5: Verschillende vrouwenlichamen, waaronder een vrouw in een rolstoel.

Noot. Afbeelding uit *Ben jij ook op mij?* (Van der Doef & Latour, 2020). Uitgeverij Ploegsma.

Een vergelijkbaar beeld komt terug in *Maar hoe dan?!*, waar op een pagina met verschillende kinderen ook een jongen in een rolstoel te zien is (Van der Goes & Middelburg, 2023).

Figuur 6: Een afbeelding van verschillende kinderen, waaronder een jongen in een rolstoel

Noot. Afbeelding uit Van der Goes, P., & Middelburg, K. (2023). *Maar hoe dan?! Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen*. Uitgeverij Ploegsma.

In beide gevallen wordt de beperking visueel zichtbaar gemaakt, maar zonder tekstuele toelichting. De afbeeldingen staan tussen andere lichamen of kinderen en worden niet verder toegelicht. Doordat deze beelden niet worden uitgelegd, blijft de betekenis ervan open. Het kan gelezen worden als een manier om verschillende lichamen en kinderen naast elkaar te tonen, zonder verschil te benadrukken.

In *Maar hoe dan?!* is daarnaast een fragment te vinden waarin niet direct over beperkingen wordt gesproken, maar waarin wel verschillende manieren van communiceren worden beschreven. In de tekst staat:

> Naast ja of nee zeggen met woorden, kan dit ook op een andere manier. Zoals met je lichaam, dat noem je lichaamstaal. Ja kun je bijvoorbeeld zeggen door te knikken, je duim op te steken en breed te glimlachen. Nee zeg je door achteruit te stappen, je hoofd te schudden en je handen met een gestrekte arm voor je te houden.
> (Van der Goes & Middelburg, 2023)

Deze passage beschrijft alternatieve manieren om “ja” en “nee” aan te geven, zonder expliciet te verwijzen naar kinderen die niet of minder goed kunnen spreken. De passage kan daarom niet direct worden gelezen als specifieke aandacht voor kinderen met een beperking. Toch is deze uitleg interessant vanuit inclusie, omdat communicatie breder wordt opgevat dan alleen praten. De uitleg lijkt vooral bedoeld voor kinderen die hun wensen en grenzen nog leren uitdrukken, maar kan daardoor ook relevant zijn voor kinderen die zich minder gemakkelijk verbaal uiten.

Binnen het bredere thema van beperkingen valt op dat lichamelijke beperkingen vaker visueel zichtbaar zijn, terwijl verstandelijke beperkingen minder vaak en minder expliciet worden benoemd. Wanneer beperkingen in de tekst voorkomen, gebeurt dat bovendien meestal in contexten als zwangerschap en geboorte. Een van de duidelijkste voorbeelden hiervan staat in *Ben jij ook op mij?*, in de passage over zwangerschap en geboorte:

> Maar soms huilen ze van verdriet. Dan is er iets met het kindje aan de hand. Er is iets niet goed gegroeid aan zijn lichaam. Het kindje zal misschien nooit kunnen lopen of zien. Of het kindje zal nooit zo kunnen praten en denken als andere kinderen.
> (Van der Doef & Latour, 2020)

In dit fragment worden zowel lichamelijke als verstandelijke beperkingen expliciet benoemd. De beperking wordt hier gekoppeld aan een zwangerschap of geboorte waarbij iets “niet goed gegroeid” is, en aan verdriet van ouders. Daardoor krijgt beperking in deze passage een negatieve lading.

In tegenstelling tot seksuele diversiteit worden beperkingen in de onderzochte boeken nauwelijks uitgewerkt als onderdeel van seksuele voorlichting. De aanwezigheid van kinderen of lichamen met een beperking lijkt vooral te functioneren als visuele representatie: de boeken laten zien dat verschillende lichamen en kinderen bestaan. Een mogelijke verklaring is dat

auteurs beperking willen meenemen zonder het apart te problematiseren. Daardoor kunnen kinderen met een beperking als vanzelfsprekend onderdeel van de groep worden afgebeeld. Tegelijkertijd wordt weinig uitgelegd wat seksuele ontwikkeling, grenzen, verliefdheid of lichamelijke autonomie kunnen betekenen voor kinderen met een beperking. Daarmee blijft beperking vooral zichtbaar als onderdeel van een diverse samenleving, maar minder als positie van waaruit kinderen specifieke informatie of herkenning nodig kunnen hebben.

Normativiteit

Een laatste patroon dat door de hele analyse heen zichtbaar wordt, heeft te maken met de vraag hoe diversiteit normatief wordt gepositioneerd. Daarbij gaat het niet alleen om expliciete positieve of negatieve uitspraken, maar ook om subtielere verschillen in aandacht, detail, plaatsing en uitleg. Sommige vormen van diversiteit worden als vanzelfsprekend meegenomen, terwijl andere extra toelichting, verdediging of legitimatie krijgen.

In *Ben jij ook op mij?* is dat bijvoorbeeld zichtbaar in de woordenlijst:

> Heteroseksueel: een man die alleen verliefd wordt op vrouwen. En een vrouw die alleen verliefd wordt op mannen.
>
> Homoseksueel: een man die verliefd wordt op mannen, of een vrouw die verliefd wordt op vrouwen. Je kiest er niet voor om homoseksueel te worden en je kunt het ook niet aanleren. Je wordt zo geboren en ontdekt meestal pas in de puberteit dat je homoseksueel bent. (Van der Doef & Latour, 2020)

Op zichzelf lijkt deze uitleg bedoeld om homoseksualiteit te normaliseren. Tegelijkertijd is het opvallend dat het ene begrip alleen wordt benoemd, en het andere ook wordt verklaard en gelegitimeerd. Iets vergelijkbaars gebeurt in *Seksuele voorlichting, in vraag en antwoord*. De zin “Homoseksualiteit is geen ziekte” lijkt bedoeld om duidelijk te maken dat homoseksualiteit niet als iets negatiefs of afwijkends moet worden gezien (Kahn-

Nathan et al., 2019). Tegelijkertijd kan de keuze om dit expliciet te benoemen erop wijzen dat het boek rekening houdt met bestaande misverstanden of vooroordelen over homoseksualiteit.

Ook *Seks is niks geks* laat hierin een gemengd beeld zien. De uitleg begint vanuit heteroseksualiteit als uitgangspunt, met de zin dat meisjes “meestal” verliefd worden op jongens en andersom. Tegelijkertijd wordt daarna benadrukt dat homo, lesbisch of bi zijn niet afdoet aan het fijne gevoel van verliefdheid en seks, en dat het “heel raar” is om woorden als homo of lesbo als scheldwoord te gebruiken. (Westera & Weve, 2021) Daarmee lijkt het boek eerst aan te sluiten bij een heteroseksueel uitgangspunt, maar wordt seksuele diversiteit vervolgens wel positief en normaliserend beschreven.

In *Maar hoe dan?!*, *Het puberboek* en *Seks en zo* ligt de nadruk minder op het uitleggen van diversiteit als afwijking van een uitgangspunt, en meer op het benoemen van verschil als iets gewoons of waardevols. In *Maar hoe dan?!* staat bijvoorbeeld: “Bedenk dat die verschillen met andere mensen jou speciaal maken. en dat is juist goed!” (Van der Goes & Middelburg, 2023). In *Het puberboek* wordt geschreven: “Het kan allemaal en het is niet raar, vreemd of abnormaal” (Van der Doef, 2023). In *Seks en zo* staat:

> Het is belangrijk om te beseffen dat iemands dagelijks leven – met vriendschappen en gezelligheid, werk, een thuis, verliefd zijn, vrijgezel zijn, getrouwd zijn, kinderen opvoeden - vrijwel hetzelfde is, of hij of zij nu hetero, homo, bi, transgender, queer of questioning is. (Harris & Emberley, 2021)

De boeken verschillen dus vooral in hoe normatieve ideeën over diversiteit zichtbaar worden. In sommige boeken wordt diversiteit genormaliseerd door extra uitleg, geruststelling of correctie van misverstanden. Dat kan helpend zijn, maar maakt ook zichtbaar dat deze vormen van diversiteit blijkbaar toelichting nodig hebben. In andere boeken wordt diversiteit juist meer vanzelfsprekend opgenomen in bredere uitspraken over verschillen, dagelijks leven

en gelijkwaardigheid. Daarmee ontstaat een belangrijk spanningsveld: expliciete uitleg kan bijdragen aan acceptatie, maar kan diversiteit tegelijkertijd ook als minder vanzelfsprekend neerzetten.

Conclusie

Dit onderzoek onderzocht hoe diversiteit wordt weergegeven in Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen van 9 tot 12 jaar. Uit de analyse blijkt dat diversiteit aanwezig is, maar ongelijk wordt uitgewerkt. Seksuele diversiteit krijgt meer aandacht dan beperkingen: homoseksualiteit wordt regelmatig benoemd, terwijl biseksualiteit en aseksualiteit vaker beperkt blijven tot korte definities. Genderdiversiteit krijgt vooral in recentere boeken meer ruimte. Beperkingen worden daarentegen vooral visueel weergegeven, bijvoorbeeld via rolstoelgebruikers in illustraties, maar nauwelijks gekoppeld aan verliefdheid, relaties, grenzen of seksuele ontwikkeling. Daardoor worden kinderen met een beperking wel zichtbaar gemaakt, maar minder aangesproken als doelgroep met eigen vragen en ervaringen rond seksualiteit.

Ook laten de boeken verschillende normatieve ideeën zien. In sommige boeken blijven heteroseksualiteit, de tweedeling jongen/meisje en lichamen zonder beperking het vertrekpunt, waardoor andere vormen van diversiteit vooral als aanvulling worden uitgelegd. In andere boeken wordt diversiteit meer geïntegreerd in voorbeelden van relaties, gezinnen, identiteit en dagelijks leven. Samenvattend blijkt dat diversiteit niet ontbreekt, maar dat de uitwerking ervan bepaalt of verschillende lichamen, identiteiten en relaties ook echt gelijkwaardig worden gepresenteerd.

Discussie

In deze discussie worden de bevindingen geïnterpreteerd. Daarna worden de beperkingen van het onderzoek en implicaties voor praktijk en vervolgonderzoek besproken.

Uitleggen of normaliseren?

Een belangrijk discussiepunt is dat seksuele diversiteit in de boeken vaak wel aanwezig is, maar niet altijd op dezelfde manier wordt geïntegreerd als heteroseksualiteit. Dit sluit aan bij queer-theoretische perspectieven, waarin heteroseksualiteit vaak als impliciete norm wordt gezien (Butler, 2007; Sullivan, 2003). De boeken lijken seksuele diversiteit regelmatig te willen normaliseren, bijvoorbeeld door uitleg te geven of misverstanden te corrigeren. Tegelijkertijd roept juist die uitleg de vraag op of diversiteit daardoor echt als vanzelfsprekend wordt gepresenteerd.

Dit spanningsveld kan worden begrepen vanuit Foucaults werk over seksualiteit en discours. Volgens Foucault krijgt seksualiteit niet alleen betekenis door wat wordt verzwegen, maar ook door hoe erover wordt gesproken, wie dat doet en vanuit welke positie. Spreken over seksualiteit is daarom niet automatisch bevrijdend, maar kan ook bepalen welke vormen van seksualiteit als norm gelden (Foucault, 1978/1976). Voor deze analyse betekent dit dat uitleg over seksuele diversiteit dubbel kan werken: het kan herkenning bieden en misverstanden corrigeren, maar ook de indruk wekken dat seksuele diversiteit apart verklaard moet worden. Wanneer heteroseksualiteit nauwelijks toelichting krijgt en andere vormen van seksuele diversiteit wel, blijft heteroseksualiteit het vertrekpunt.

Een mogelijke verklaring is dat auteurs seksuele diversiteit wel willen opnemen, maar dit doen binnen wat zij passend achten voor kinderen, ouders en scholen. Seksuele diversiteit wordt dan niet genegeerd, maar voorzichtig gebracht, bijvoorbeeld met uitleg, geruststelling of correctie van misverstanden. Dat kan pedagogisch begrijpelijk zijn, maar ook kritisch

worden bekeken. Door seksuele diversiteit steeds apart uit te leggen of te verdedigen, blijft heteroseksualiteit de basis waartegen andere vormen van seksualiteit worden afgezet. De boeken maken seksuele diversiteit dus deels bespreekbaar, maar presenteren die niet altijd even vanzelfsprekend als heteroseksualiteit. Andere boeken laten zien dat het ook anders kan, door diversiteit meer te verweven in voorbeelden van gezinnen, relaties, gevoelens en identiteit.

Representatie is niet hetzelfde als voorlichting

Een tweede discussiepunt is dat zichtbaarheid niet automatisch passende of volledige voorlichting betekent. De resultaten laten zien dat seksuele diversiteit en beperkingen op verschillende manieren aanwezig zijn in de boeken, maar niet altijd even sterk worden gekoppeld aan seksuele ervaringen. Dit is relevant, omdat CSE juist uitgaat van brede en toegankelijke seksuele voorlichting waarin niet alleen voortplanting en risico's, maar ook relaties, identiteit, autonomie, grenzen en diversiteit aan bod komen.

Bij beperkingen is dit verschil het duidelijkst zichtbaar. Kinderen of volwassenen met een beperking worden soms afgebeeld, bijvoorbeeld in illustraties, maar hun ervaringen worden nauwelijks inhoudelijk verbonden aan verliefdheid, relaties, grenzen of seksuele ontwikkeling. De boeken lijken beperkingen daarmee vooral te gebruiken om een diverse samenleving te weerspiegelen, maar minder om kinderen met een beperking aan te spreken als doelgroep met eigen vragen en ervaringen. Dit sluit aan bij literatuur waaruit blijkt dat seksuele voorlichting voor kinderen en jongeren met een beperking vaak minder volledig en minder passend is (Stoffers et al., 2023). Ook Andreassen et al. (2024) benadrukken dat CSE voor mensen met een beperking toegankelijk moet zijn en aandacht moet besteden aan thema's als gender- en seksuele diversiteit.

Een vergelijkbare spanning is zichtbaar bij seksuele diversiteit. Hoewel homoseksualiteit en genderdiversiteit in meerdere boeken worden benoemd, betekent dit niet altijd dat de voorlichting zelf even volledig is voor queer-kinderen of jongeren. In sommige boeken wordt queer-seks bijvoorbeeld korter of minder concreet uitgelegd dan heteroseksuele seks, of verschijnt seksuele diversiteit vooral als aparte toevoeging naast een heteroseksueel uitgangspunt. Daardoor zijn queer-identiteiten wel zichtbaar, maar krijgen queer-kinderen niet altijd dezelfde mate van concrete informatie over seks, relaties en veiligheid. In die zin gaat inclusie dus niet alleen over de vraag wie genoemd of afgebeeld wordt, maar ook over wie als volwaardige gebruiker van de informatie wordt gezien.

Mogelijk komt dit doordat seksuele oriëntatie en genderidentiteit inmiddels vaker als relevant onderdeel van seksuele voorlichting worden herkend, terwijl beperking nog sneller wordt behandeld als algemene representatie van diversiteit. Toch laat de analyse zien dat ook bij seksuele diversiteit zichtbaarheid niet altijd gelijkstaat aan inhoudelijke gelijkwaardigheid. Diversiteit kan dus aanwezig zijn, maar alsnog ongelijk worden uitgewerkt. Daarmee maakt dit onderzoek zichtbaar dat inclusieve seksuele voorlichting vraagt om meer dan representatie alleen: kinderen moeten zichzelf niet alleen kunnen herkennen, maar ook passende informatie krijgen die aansluit bij hun eigen lichaam, relaties, verlangens, grenzen en ervaringen.

Beperkingen van het onderzoek

Bij het interpreteren van de resultaten moet rekening worden gehouden met enkele beperkingen. Ten eerste is gebruikgemaakt van een kleine en niet-willekeurige steekproef van zes boeken. De bevindingen kunnen daarom niet zomaar worden gegeneraliseerd naar alle Nederlandse seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen. Wel geven de resultaten inzicht in terugkerende patronen binnen de geselecteerde boeken.

Daarnaast is de analyse grotendeels uitgevoerd door één onderzoeker. Binnen kwalitatief onderzoek is interpretatie onderdeel van het analyseproces, maar dit vraagt wel om transparantie. Daarom is gewerkt met een codeboek, memo's en een tweede codeur voor een deel van het materiaal. Dit vergroot de navolgbaarheid van de analyse, maar neemt niet weg dat andere onderzoekers bepaalde tekstfragmenten of illustraties anders zouden kunnen interpreteren.

Implicaties voor praktijk en vervolgonderzoek

Voor auteurs, uitgevers en opvoeders laten de resultaten zien dat inclusie niet alleen gaat om het opnemen van verschillende identiteiten of lichamen. Minstens zo belangrijk is hoe deze worden gepositioneerd. Diversiteit kan zichtbaar zijn, maar toch als uitzondering of aanvulling op de norm verschijnen. Voor seksuele voorlichtingsboeken betekent dit dat verschillende lichamen, relaties en identiteiten niet alleen benoemd of afgebeeld moeten worden, maar ook inhoudelijk gekoppeld moeten worden aan ervaringen van kinderen, zoals verliefdheid, grenzen, autonomie en relaties.

Vervolgonderzoek kan zich richten op een grotere en meer diverse selectie boeken. Ook zou onderzocht kunnen worden hoe kinderen zelf deze boeken lezen en interpreteren. Dit kan meer inzicht geven in de vraag hoe representaties van diversiteit door kinderen worden begrepen en welke betekenis zij daaraan geven.

Referentielijst

Andreassen, K., Quain, J., & Castell, E. (2024). Stop leaving people with disability behind: Reviewing comprehensive sexuality education for people with disability. *Health Education Journal, 83*(8), 830–840.

Braun, V., & Clarke, V. (2022). *Thematic analysis: A practical guide*. SAGE.

Butler, J. (2007). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity* (10th ed.). Routledge.

Callaghan, T. D., Richard, N., Campbell, C., & Anderson, J. (2024). Gender socialization and supportive school settings for elementary-aged LGBTIQ+ children. *Children and Youth Services Review, 161*, Article 107611. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107611

Caple, H., & Tian, P. (2022). I see you. Do you see me? Investigating the representation of diversity in prize winning Australian early childhood picture books. *The Australian Educational Researcher, 49*, 175–191. https://doi.org/10.1007/s13384-020-00423-7

Carrera-Fernández, M. V., Lameiras-Fernández, M., Blanco-Pardo, N., & Rodríguez-Castro, Y. (2021). Preventing violence toward sexual and cultural diversity: The role of a queering sex education. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(4), Article 2199. https://doi.org/10.3390/ijerph18042199

Cense, M. (2019). Navigating a bumpy road: Developing sexuality education that supports young people's sexual agency. *Sex Education, 19*(3), 263–276. https://doi.org/10.1080/14681811.2018.1537910

Collier, L. (2017). Sex and intellectual disabilities. *Monitor on Psychology, 48*(11), 52.

Eckhoff, A. (2024). Representation in engineering-focused children's literature: A critical content analysis. *International Journal of Early Childhood*. https://doi.org/10.1007/s13158-024-00409-x

Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Volume 1: An introduction* (R. Hurley, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1976)

Gee, J. P., & Allen, A. (2001). Language, class, and identity: Teenagers fashioning themselves through language. *Linguistics and Education, 12*(2), 175–194. https://doi.org/10.1016/S0898-5898(00)00045-0

Goldfarb, E., & Lieberman, L. (2021). Three decades of research: The case for comprehensive sex education. *Journal of Adolescent Health, 68*(1), 13–27. https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.07.036

Haberland, N., & Rogow, D. (2015). Sexuality education: Emerging trends in evidence and practice. *Journal of Adolescent Health, 56*(1), S15–S21. https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.08.013

Harris, R. H. (2021). *Seks en zo* (M. Emberley, Illus.). Gottmer.

Harro, B. (2000). The cycle of socialization. In M. Adams, W. J. Blumenfeld, R. Castaneda, H. W. Hackman, M. L. Peters, & X. Zuniga (Eds.), *Readings for diversity and social justice* (pp. 15–20). Routledge.

Hill Collins, P., & Bilge, S. (2016). *Intersectionality*. Wiley.

Holland-Hall, C., & Quint, E. H. (2017). Sexuality and disability in adolescents. *Pediatric Clinics of North America, 64*(2), 435–449. https://doi.org/10.1016/j.pcl.2016.11.011

Jalongo, M. R. (2004). *Young children and picture books*. National Association for the Education of Young Children.

Kahn-Nathan, J., Cohen, J., & Verdoux, C. (2019). *Seksuele voorlichting in vraag en antwoord: 10–12 jaar*. Centrale Uitgeverij Deltas.

Lepore-Stevens, M. (2024). Adapting a human sexuality curriculum for students with disabilities. *Health Education Journal, 83*(8), 841–854. https://doi.org/10.1177/00178969241280442

Liang, J. Y., & Bowcher, W. L. (2019). Legitimating sex education through children's picture books in China. *Sex Education, 19*(3), 329–345. https://doi.org/10.1080/14681811.2018.1530104

McCann, E., Marsh, L., & Brown, M. (2019). People with intellectual disabilities, relationship and sex education programmes: A systematic review. *Health Education Journal, 78*(8), 885–900. https://doi.org/10.1177/0017896919856047

McDaniels, B., & Fleming, A. (2016). Sexuality education and intellectual disability: Time to address the challenge. *Sexuality and Disability, 34*(2), 215–225. https://doi.org/10.1007/s11195-016-9427-y

Michielsen, K., & Brockschmidt, L. (2021). Barriers to sexuality education for children and young people with disabilities in the WHO European Region: A scoping review. *Sex Education, 21*(6), 674–692. https://doi.org/10.1080/14681811.2020.1851181

Miedema, E., Le Mat, M. L. J., & Hague, F. (2020). But is it comprehensive? Unpacking the "comprehensive" in comprehensive sexuality education. *Health Education Journal, 79*(7), 747–762. https://doi.org/10.1177/0017896920915960

Morgade, G. (2022). *ESI y formación docente: Experiencias en foco*. Homo Sapiens Ediciones.

Munro, L., Travers, R., & Woodford, M. R. (2019). Overlooked and invisible: Everyday experiences of microaggressions for LGBTQ adolescents. *Journal of Homosexuality, 66*(10), 1439–1471. https://doi.org/10.1080/00918369.2018.1542205

Nikolajeva, M., & Scott, C. (2013). *How picturebooks work*. Routledge.

Ryan, C. (2014). Generating a revolution in prevention, wellness & care for LGBT children & youth. *Temple Political & Civil Rights Law Review, 23*(2), 331–344.

Rodríguez, M., Guerra, P., Poblete, X., & Figueroa, D. (2026). Towards the implementation of comprehensive sexual education in early childhood education: Knowledge, beliefs

and pedagogical practices. *Sexuality & Culture*. https://doi.org/10.1007/s12119-025-10524-z

Russell, S. T., & Fish, J. N. (2016). Mental health in lesbian, gay, bisexual, and transgender youth. *Annual Review of Clinical Psychology, 12*, 465–487. https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-021815-093153

Sanders, A., & Mathis, J. (2013). Gay and lesbian literature in the classroom: Can gay themes overcome heteronormativity? *Journal of Praxis in Multicultural Education, 7*(1), 1–18. https://doi.org/10.9741/2161-2978.1067

Stoffers, M., Barnes, T. N., Xia, Y., & Jackson, J. (2023). A scoping review of school-based sexuality education for children with disabilities. *Journal of Special Education, 57*(2), 94–105. https://doi.org/10.1177/00224669221134532

Sullivan, N. (2003). *A critical introduction to queer theory*. New York University Press.

Sunderland, J., & McGlashan, M. (2012). The linguistic, visual and multimodal representation of two-mum and two-dad families in children's picturebooks. *Language and Literature, 21*(2), 191–210. https://doi.org/10.1177/0963947011435863

Taylor, A. B., Chan, A., Hall, S. L., Saewyc, E. M., & the Canadian Trans & Non-binary Youth Health Survey Research Group. (2020). *Being safe, being me 2019: Results of the Canadian trans and non-binary youth health survey*. Stigma and Resilience Among Vulnerable Youth Centre. https://www.saravyc.ubc.ca/2020/03/18/being-safe-being-me-2019/

Treacy, A. C., Taylor, S. S., & Abernathy, T. V. (2018). Sexual health education for individuals with disabilities: A call to action. *American Journal of Sexuality Education, 13*(1), 65–93.

Van den Berg, M. (2013). Praten zonder blozen. *Sociologie, 9*(3), 258–276. https://doi.org/10.5117/SOC2013.3.BERG

Van der Doef, S. (2020). *Ben jij ook op mij?* (M. Latour, Illus.). Uitgeverij Ploegsma.

Van der Doef, S. (2023). *Het puberboek: Over zoenen, zeuren, veranderen en verliefd zijn*. Uitgeverij Ploegsma.

Van der Goes, P., & Middelburg, K. (2023). *Maar hoe dan?! Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen* (A. Loonstra, Illus.). Uitgeverij Ploegsma.

Verstraete, P., Romeiras Amado, M., & Manique, C. (2024). Paedagogica Historica themed issue: Gaining momentum – New cultural histories of education and disability. *Paedagogica Historica, 60*(4), 587–591. https://doi.org/10.1080/00309230.2024.2367759

Westera, B. (2021). *Seks is niks geks* (S. Weve, Illus.). Samsara.

Wild, T., Kelly, S., Blackburn, M., & Ryan, C. L. (2014). Adults with visual impairments report on their sex education experiences. *Journal of Blindness Innovation and Research, 4*(2).

Bijlage A

Overzicht van de geselecteerde boeken

Harris, R. H. (2021). *Seks en zo* (M. Emberley, Illus.). Gottmer.
Seks en zo is een informatief voorlichtingsboek van Robie H. Harris, met illustraties van Michael Emberley. Het boek richt zich op kinderen en jongeren die lichamelijk en emotioneel veranderen en behandelt thema's als puberteit, voortplanting, seksuele geaardheid, genderidentiteit, anticonceptie, seksueel misbruik en soa's. Harris staat bekend om haar open en duidelijke manier van uitleggen. De illustraties van Emberley ondersteunen deze uitleg op een expliciete, maar toegankelijke manier.

Kahn-Nathan, J., Cohen, J., & Verdoux, C. (2019). *Seksuele voorlichting in vraag en antwoord: 10–12 jaar*. Centrale Uitgeverij Deltas.
Seksuele voorlichting in vraag en antwoord: 10–12 jaar is een informatief kinderboek over puberteit, seksualiteit, relaties, voortplanting en geboorte. De auteurs hebben een medische achtergrond in de gynaecologie, wat terug te zien is in de nadruk op de lichamelijke en biologische kant van seksualiteit.

Van der Doef, S. (2023). *Het puberboek: Over zoenen, zeuren, veranderen en verliefd zijn*. Uitgeverij Ploegsma.
Het puberboek is een informatief voorlichtingsboek van Sanderijn van der Doef. Het boek richt zich op kinderen vanaf ongeveer 11 jaar en behandelt thema's als puberteit, identiteit, relaties en seksualiteit. Het boek positioneert zich als relatief inclusief, doordat het expliciet aandacht besteedt aan genderdiversiteit en verschillende manieren waarop jongeren zichzelf en hun relaties kunnen ervaren.

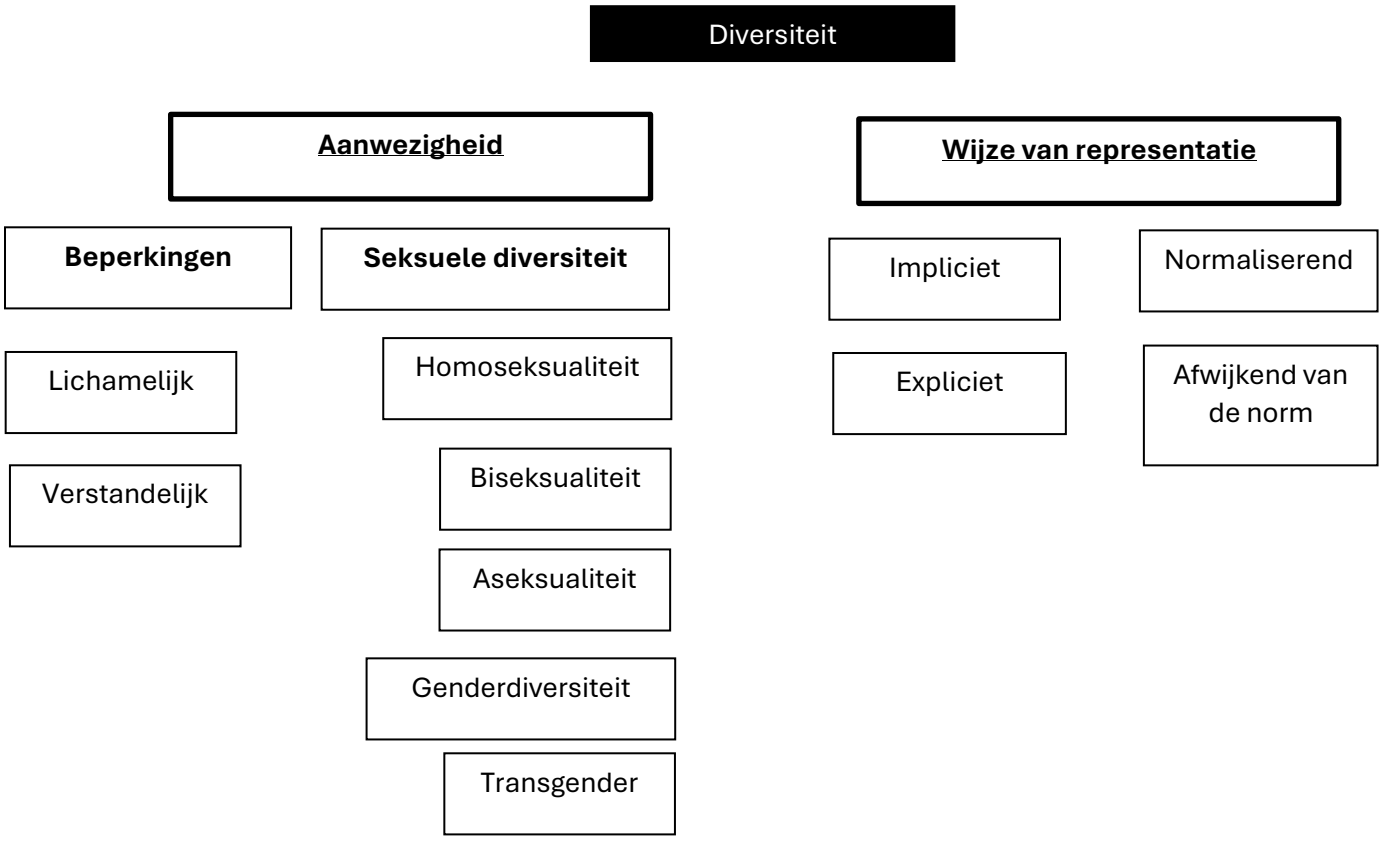
Van der Doef, S., & Latour, M. (2020). *Ben jij ook op mij?* Uitgeverij Ploegsma.
Ben jij ook op mij? is een informatief kinderboek over seksualiteit van Sanderijn van der Doef, met illustraties van Marian Latour. Het boek richt zich op kinderen vanaf ongeveer 8 jaar en behandelt thema's als verliefdheid, lichamelijke ontwikkeling, voortplanting, seksualiteit en relaties. Het boek probeert seksualiteit op een humoristische en toegankelijke manier te bespreken en benadrukt dat seks niet raar of vies hoeft te zijn.

Van der Goes, P., & Middelburg, K. (2023). *Maar hoe dan?! Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen* (A. Loonstra, Illus.). Uitgeverij Ploegsma.
Maar hoe dan?! Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen is een informatief kinderboek van Philippine van der Goes en Karin Middelburg, met illustraties van Agnes Loonstra. Het boek richt zich op lichamelijke integriteit, consent, wensen en grenzen. Vanuit maatschappelijke aandacht voor grensoverschrijdend gedrag en weerbaarheid wil het kinderen op een laagdrempelige manier leren omgaan met grenzen, autonomie en respect.

Westera, B. (2021). *Seks is niks geks* (S. Weve, Illus.). Samsara.
Seks is niks geks is een informatief kinderboek over seksualiteit van Bette Westera, met illustraties van Sylvia Weve. Het boek behandelt vragen over seks, het lichaam, grenzen en taal rondom seksualiteit. Door rijm, humor en speelse taal probeert het boek deze thema's op een toegankelijke en creatieve manier bespreekbaar te maken.

Bijlage B

Codeboom

Bijlage C

Verklaring gebruik generatieve AI-tools

Inleiding

- **Gebruikte AI-systeem/-systemen:** ChatGPT via www.chatgpt.com.
- **Gebruikte definitieve prompts:** “Hoe kan ik dit stukje korter formuleren?”; “Hoe kan ik deze zin academischer formuleren?”
- **Toepassing:** Gebruikt als taalhulpmiddel om eigen tekst te verfijnen, te verkorten en duidelijker te formuleren.
- **Aanpassingen:** De tekst is taalkundig gecontroleerd, herschreven in eigen woorden.

Methoden

- **Gebruikte AI-systeem/-systemen:** ChatGPT via www.chatgpt.com.
- **Gebruikte definitieve prompts:** “Kun je aangeven waar overlap zit?”; “Hoe kan ik dit duidelijker formuleren?”
- **Toepassing:** Gebruikt voor taalcorrectie, inkorting en verduidelijking van beschrijving van de onderzoeksmethode.
- **Aanpassingen:** De uiteindelijke tekst is gecontroleerd en zelfstandig aangepast zodat deze geen taalfouten en overlap meer bevat.

Resultaten

- **Gebruikte AI-systeem/-systemen:** ChatGPT via www.chatgpt.com.
- **Gebruikte definitieve prompts:** “Hoe kan ik deze overgang beter laten verlopen?”; “Hoe kan ik dit argument duidelijker maken?” “komt mijn argument op deze manier goed over?”
- **Toepassing:** Gebruikt om observaties en analyses taalkundig te verfijnen en compacter te formuleren. En om te kijken hoe ik de tekst beter op kon bouwen. Controle of het duidelijk is wat ik bedoel.
- **Aanpassingen:** De interpretaties, citaten en voorbeelden zijn taalkundig gecontroleerd en eventueel geherformuleerd. De opbouw/structuur is door middel van de aanwijzingen aangepast.

Conclusie en discussie

- **Gebruikte AI-systeem/-systemen:** ChatGPT via www.chatgpt.com.
- **Gebruikte definitieve prompts:** “Hoe kan ik deze conclusie concreter maken?”; “Waar zou ik in mijn discussie nog op in kunnen gaan?”
- **Toepassing:** Gebruikt voor taalverfijning en inspiratie voor discussie.
- **Aanpassingen:** De tekst is taalkundig aangepast na een taalcontrole. Suggesties zijn beoordeeld en zelfstandig uitgewerkt.